

Beata Boczukowa

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Kształcenie studentów niepełnosprawnych – z warsztatu pracy andragoga

Education of students with disabilities – methods and techniques of adult learning

Streszczenie: W artykule autorka starała się odpowiedzieć na pytanie: w jaki sposób skutecznie organizować proces kształcenia studentów niepełnosprawnych, opierając się na autorefleksjach, własnym doświadczeniu zawodowym i własnych poszukiwaniach badawczych. Celem badań było uzasadnienie szczególnej roli edukacji ustawicznej i doskonalenia warsztatu pracy andragoga w procesie edukacji studentów niepełnosprawnych. Podkreślono również znaczenie andragogiki rewalidacyjnej w badaniach nad niepełnosprawnością. Dobór odpowiednich metod i form kształcenia uznano za cenne źródło efektywności procesu edukacji rewalidacyjnej. Prowadząc badania naukowe wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego i techniki badawcze – analizę dokumentów, technikę wywiadu i technikę obserwacji.

Słowa kluczowe: andragogika rewalidacyjna, andragog, warsztat pracy, edukacja ustawiczna, student niepełnosprawny

Abstract: In the article the author tried to answer the question: how to effectively organize the process of education of students with disabilities, based on its own reflections, their own professional experience and their own search research. The aim of the study was to justify the special role of life-long learning and improvement workshop andragog in the process of education of students with disabilities. It also stressed the importance of revalidation of andragogy in research on disability. Selection of appropriate methods and forms of education was considered a valuable source of effectiveness of the educational process of revalidation. Leading research used diagnostic survey method and technology research – an analysis of documents, interview technique and the technique of observation.

Keywords: andragogy revalidation, andragog, workshop, continuing education, a disabled student

Idea kształcenia ustawicznego w edukacji studentów niepełnosprawnych

Edukacja ustawiczna – ciągła, permanentna, całożyciowa – to edukacja nadążająca za rozwojem i służąca potrzebom rozwoju. Można ją określić jako program doskonalenia kwalifikacji i jako koncepcję wychowawczą [Wroczyński, 1997, s. 173-174]. Przyczyny rozwoju edukacji permanentnej są następujące: przyspieszony rozwój nauki, techniki i nasilające się tempo innowacji, postęp w: nauce, kulturze i życiu społecznym, szybkie tempo przemian w różnych

dziedzinach życia, konkurencja w pracy zawodowej, szybkie starzenie się zasobu umysłowego, wyniesionego ze szkoły. W tym skomplikowanym świecie wiedza szybko się dewaluje, dlatego trzeba ją poszerzać i aktualizować, a zasób umysłowy należy systematycznie odnawiać i modernizować.

Potrzebę całościowej edukacji człowieka uzasadnił Jan Amos Komeński. Uznany on został za prekursora idei kształcenia ustawicznego, gdyż opowiedział się za kształceniem przez całe życie. Uważał, że całe życie jest szkołą, że każdy wiek jest odpowiedni do uczenia się [Wojciechowski, 1997, s. 27]. Wskazania Jana Amosa Komeńskiego, jak żyć, stały się podstawą całościowej edukacji człowieka, ponieważ dzięki nim każdy mógł ustalić plan działania i organizować proces swojej pracy, także tej edukacyjnej. Aby działania człowieka przyniosły oczekiwane przez niego rezultaty, najpierw – wyjaśniał uczony – powinien on ustalić cel w życiu, a następnie środki do tego celu [Komeński, 1973, s. 250]. Autor „Pampedii” twierdził, że każdy będzie dla siebie nauczycielem, książką i szkołą, „sam sobie podsuwać będzie przykłady i wskazówki oraz nieustanne ćwiczenia” [Komeński, 1973, s. 243]. To sformułowanie morawskiego pedagoga stanowi klucz do zrozumienia idei samokształcenia i samowychowania jako sił warunkujących rozwój osobowości i przystosowania ludzi do wymagań życia.

Studenci niepełnosprawni potrzebują szczególnego wsparcia i ukierunkowania na realizację procesu samokształcenia i samowychowania, który stanowi podstawę ich wdrażania do systemu edukacji permanentnej. Dlatego zadaniem andragoga jest motywowanie tych studentów do udziału w procesie edukacji całościowej, gdyż dzięki temu znajdą oni poczucie sensu życia, będą się integrować ze społeczeństwem i nabywać nieustannie te umiejętności, które pozwolą zniwelować różnice pomiędzy światem ludzi zdrowych i niepełnosprawnych, a także poprawią ich kondycję fizyczną i psychiczną oraz umożliwią wykonywanie zarówno pracy zawodowej, jak również innych obowiązków w życiu. W związku z tym współczesny andragog, chcąc dostosować się do współczesnych przemian i starając się zachęcić studenta niepełnosprawnego do uczestnictwa w kształceniu ciągłym, głównie po to, aby mógł on iść z duchem czasu, powinien go nieustannie wspierać w rozwoju. Powinien zachęcać do całościowej edukacji na każdym przedmiocie nauczania, w ramach wielu dyscyplin naukowych, korzystając z dorobku naukowego andragogiki rewalidacyjnej (rehabilitacyjnej) jako nauki o wychowaniu, kształceniu, samowychowaniu i samokształceniu ludzi niepełnosprawnych. Znaczenie andragogiki rehabilitacyjnej polega na tym, że tworzy ona empiryczne i teoretyczne podstawy dla procesu edukacji niepełnosprawnych dorosłych, umożliwiając im samodzielne wykonywanie życiowych zadań. Andragog powinien wyjaśnić studentom zna-

czenie edukacji ustawicznej w świecie pełnym zmian i wyzwań, podać przyczyny konieczności permanentnego doksztalcania niepełnosprawnych w różnych dziedzinach życia. Pomocna tu będzie andragogika rehabilitacyjna, która bada treści kształcenia, kryteria i zasady ich doboru.

Do naczelných kryteriów i umiejętności doboru treści kształcenia dorosłych niepełnosprawnych należy zaliczyć: kryterium wartości poznawczej (treści te muszą niepełnosprawnym umożliwiać obiektywną orientację w rzeczywistości i tym samym pod względem intelektualnym zrównywać ich ze zdrowymi); kryterium emocjonalne (treści te powinny sprzyjać kształtowaniu zdolności do cieszenia się życiem mimo posiadanej niepełnosprawności), umiejętności akceptowania siebie; umiejętności ujmowania swego losu życiowego jako wyzwania, w którym trzeba realizować wartości humanistyczne. Andragogika wskazuje także na potrzebę integracji treści naukowych z różnych dziedzin, sprzyjającej rozwojowi interdyscyplinarnego myślenia i racjonalnego, skutecznego działania, które powinny wpływać na kształtowanie się postawy optymizmu w warunkach niepełnosprawności, bez poddawania się i załamania. Andragogika określa zasady, które obowiązują w procesie przygotowania niepełnosprawnych osób do pracy i samodzielnego życia, są to zasady takie, jak: zasada podmiotowego traktowania dorosłych uczniów; zasada respektowania indywidualności i specyfiki inwalidztwa dorosłych; zasada budzenia wiary we własne siły; zasada odwołania się do wyższych wartości duchowych; zasada stopniowania i indywidualizowania trudności; zasada wielokrotnego ćwiczenia i sprawdzania stopnia opanowania danej umiejętności; zasada racjonalnej, skutecznej i życzliwej współpracy; zasada uwzględniania sytuacji, potrzeb i wymagań osób niepełnosprawnych; zasada integracji oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych; zasada szacunku dla trudu i wysiłku niepełnosprawnych, zasada pomagania w przewyżnianiu trudności uczenia się i opanowywania wiadomości, umiejętności i nawyków potrzebnych do wykonywania pracy zawodowej. Andragogika analizuje też przydatność metod nauczania i wychowania dorosłych w realizacji trudnych celów edukacji niepełnosprawnych [Turoś, 1999, s. 342-434].

Doskonalenie warsztatu pracy andragoga specjalnego

Warsztat pracy nauczyciela jest pojęciem szerokim. To celowo dobrane procedury postępowania, sposoby i metody działania, dokumenty prawne i planistyczno-organizacyjne, czyli opisane decyzje nauczyciela dotyczące działań jego i uczniów. W skład warsztatu pracy wchodzi również źródła wiedzy i środki materialno-techniczne, które służą uczniom do uczenia się, a nauczy-

celom do nauczania, wychowania i doskonalenia własnej pracy zawodowej [Król, Pielachowski, 1995, s. 159]. Warsztat pracy to także warunki, w których nauczyciel pracuje – miejsce pracy i miejsce do samokształcenia, uczniowie i ich problemy, a także metody i narzędzia, które stosuje pedagog. Dobór składników warsztatu pracy andragoga zależy od: treści zadań, jakie przed nim stoją, wiedzy przedmiotowej, pedagogiczno-psychologicznej oraz prawnej, rodzaju i liczebności grupy uczniów dorosłych, wykorzystanych metod dydaktycznych, a także możliwości organizacyjnych i finansowych miejsca pracy nauczyciela. Doskonalenie warsztatu pracy polega na modernizowaniu wszystkich jego składników, jak również na uzupełnianiu, wzbogacaniu i aktualizowaniu wiedzy. Doskonalenie warsztatu pracy andragoga specjalnego oznacza jego doskonalenie zawodowe, które stanowi podwyższanie kwalifikacji pracowniczych za pośrednictwem różnych form kształcenia, niezbędne w wieku produkcyjnym [Okoń, 1996, s. 58]. Zadaniem andragoga jest nieustanne doskonalenie warsztatu pracy, ponieważ w dzisiejszym tempie przemian wiedza szybko ulega dezaktualizacji. Andragog, wzbogacając swój warsztat pracy, powinien przede wszystkim dążyć do osiągnięcia jak najlepszych efektów swojej pracy dydaktyczno-wychowawczej i samokształceniowej. Celem doskonalenia warsztatu pracy jest również podnoszenie kwalifikacji zawodowych nauczyciela, co wiąże się z jego awansem zawodowym. Andragog specjalny, który współpracuje ze studentami niepełnosprawnymi, powinien być szczególnie przygotowany do prowadzenia zajęć dydaktycznych ze swoimi uczniami, ponieważ ich problemy zdrowotne utrudniają proces kształcenia i stanowią barierę w ich edukacji. Dlatego doskonalenie warsztatu pracy powinno być dla niego sprawą priorytetową.

Aby doskonalić swój warsztat pracy, nauczyciel ma za zadanie nieustannie się doksztalać. Andragodzy doksztalają się poprzez różne formy, np. na kursach, warsztatach, szkoleniach, treningach, konferencjach, studiach na wyższych uczelniach. Doksztalają się również poprzez samokształcenie (często jest to samokształcenie kierowane, czyli wspomagane przez inną osobę). Andragog specjalny, ukierunkowujący studenta niepełnosprawnego na samokształcenie, zobowiązany jest doksztalać się, zwłaszcza w zakresie edukacji inkluzyjnej i andragogiki rewalidacyjnej; powinien posiadać podstawy wiedzy na temat rewalidacji, a następnie ją poszerzać, dostosowując się do ciągłych zmian i wyzwań: społecznych, kulturowych i cywilizacyjnych. Do czynników decydujących o powodzeniu w procesie samokształcenia należy zaliczyć m.in.: umiejętność planowania pracy samokształceniowej, właściwą organizację warsztatu pracy samokształceniowej w domu, umiejętność doboru odpowiednich źródeł samokształcenia, dobór właściwych w stosunku do celów metod

samokształcenia, umiejętność poprawnego rozumowania, rzetelność i wytrwałość, samokontrolę i samokrytycyzm, higienę samokształcenia (właściwe odżywianie, rozplanowanie czasu dnia, odpoczynek w trakcie nauki), właściwe czytanie i notowanie, efektywne słuchanie [Boczkowa, 2016, s. 192-199].

Jednym z istotnych zadań andragoga specjalnego jest wyposażenie studenta w umiejętności, które pomogą rozwiązać problemy społeczne. Zdobywanie przez nauczyciela edukacji dorosłych osób niepełnosprawnych wiedzy interdyscyplinarnej jest warunkiem wyposażenia studenta w taką wiedzę. Nauczyciele powinni rozwijać wśród swoich studentów przedsiębiorczość akademicką, silną orientację uczenia się prze całe życie, pozytywne postawy wobec mobilności ludzi w sferze edukacyjnej i zawodowej oraz postawy otwartości na ryzyko i innowacje, bowiem student niepełnosprawny ma myśleć globalnie, być aktywnym i otwartym na szybkie zmiany w dzisiejszym świecie.

Wśród metod kształcenia, które mają duże znaczenie w procesie kształcenia studentów niepełnosprawnych, należy wyróżnić metody aktywizujące i poszukujące, jak: pogadanka, dyskusja, metoda gier dydaktycznych, burza mózgów, metoda przypadku, metoda sytuacyjna, inscenizacja. Zajęcia dydaktyczne prowadzone w oparciu o te metody aktywizują grupę i uczą integracji społecznej studentów niepełnosprawnych. Istnieje ogromna różnorodność form kształcenia dorosłych, które należy dobierać w zależności od ich potrzeb, możliwości, stanu zdrowia. Każdy andragog specjalny powinien wprowadzać takie treści do swojego programu kształcenia, które pozwalają zrozumieć problemy społeczne, zapobiegać tym problemom, eliminować je, np. elementy pedagogiki resocjalizacyjnej, rewalidacyjnej i społecznej, a także elementy andragogiki i gerontogiki.

Rola andragoga specjalnego polega również na tym, by wprowadzał on do swojej pracy innowacje i kreatywne rozwiązania dydaktyczne. Aby doskonalić swój warsztat pracy, powinien być kreatywny, tzn. twórczo pracować, nieustannie doskonalić swoje umiejętności w pracy zawodowej, jak również inspirować studentów niepełnosprawnych do działania, zachęcać do samokształcenia i pomagać w rozwoju ich zainteresowań. Nowoczesny nauczyciel edukacji studentów niepełnosprawnych to taki, który co pewien czas (w zależności od potrzeb edukacyjnych tychże studentów) aktualizuje wiedzę i źródła wiedzy, m.in. modernizuje programy nauczania, bibliografię do przedmiotu nauczania – dyscypliny naukowej, odpowiednio dobiera źródła wiedzy i środki dydaktyczne, a także dokumenty, np. rozporządzenia MNiSW, statut uczelni, umiejętnie korzysta z literatury na temat edukacji osób niepełnosprawnych. Powinnością andragoga jest wdrażanie do programu kształcenia studentów z

deficytami zdrowotnymi nowoczesnych form, metod i strategii kształcenia, dostosowywanie ich do celu zajęć dydaktycznych i do wymogów rynku pracy, wykorzystywanie nowoczesnych pomysłów w procesie edukacyjnym, jak również odpowiednie korzystanie z nowoczesnych mediów dla realizacji celów kształcenia.

Dla efektywności procesu dydaktyczno-wychowawczego istotne jest doświadczenie w pracy nauczyciela osób niepełnosprawnych. W tradycyjnym podejściu do kształcenia specjalnego wiedza zdobywana przez przyszłych pedagogów zawiera wiadomości wspierające „wiedzę w praktyce”, jednak nie zajmują się oni rozwojem „wiedzy organizacyjnej”, która prowadzi do zmian w edukacji specjalnej. Wiedzę organizacyjną zdobywa się w kontekście codziennej praktyki. Zatem andragog powinien posiadać umiejętność ciągłego odwoływania się do nabywanych codziennie doświadczeń i konfrontowania ich z wiedzą teoretyczną [Zacharuk, 2008, s. 98]. Umiejętne wykorzystanie doświadczeń życiowych i zawodowych pozwala m.in. uniknąć błędów w procesie dokształcania dorosłych uczniów niepełnosprawnych, umożliwia dokładne i ciekawe zorganizowanie zajęć dydaktycznych, np. dzięki wykorzystaniu nowoczesnych środków, metod i form dydaktycznych.

Zamiast przekazywania gotowej wiedzy, od współczesnego nauczyciela dorosłych wymaga się, aby doradzał uczniom, zainteresował tematem, wskazał, w jaki sposób wykorzystać przekazywaną w czasie zajęć dydaktycznych wiedzę. Wobec tego poradnictwo, w tym zawodowe, staje się jedną z istotnych powinności andragoga specjalnego. Nauczyciel andragog może więc pełnić funkcję doradcy zawodowego studenta niepełnosprawnego, a także doradzać w kwestii jego dokształcania i samokształcenia.

Osoby niepełnosprawne potrzebują wielorakich porad, ponieważ upośledzenie ogranicza jednostkę w sensie fizycznym, psychicznym i społecznym, często wywołuje niewłaściwy stosunek do nich najbliższego i szerszego środowiska społecznego, a także stwarza liczne problemy i sytuacje, które wymagają udzielania jej pomocy w formie porady. Istotną częścią poradnictwa jest udzielanie osobie niepełnosprawnej porady zawodowej, czyli wskazanie jej najbardziej odpowiedniego zawodu. Porada zawodowa winna uwzględniać stan zdrowia niepełnosprawnego, sprawność jego organizmu, psychikę, potrzeby socjalno-bytowe i warunki, w jakich prowadzone będzie kształcenie zawodowe i wykonywana praca. Dobrze dobrana praca ma dla osoby niepełnosprawnej znaczenie profilaktyczne i wpływa na rezultaty kształcenia zawodowego i zatrudnienia [Hulek, 1997, s. 680].

Istotne jest również sięganie do aktualnej literatury fachowej, potrzebnej do nauczania przedmiotu, ale i tej andragogicznej oraz z zakresu rewalidacji,

która powinna pomóc odpowiedzieć na pytanie: jak skutecznie kształcić dorosłe osoby niepełnosprawne? Warto wspomnieć też o pracy naukowo-badawczej andragoga, która rozwija jego pasje i zainteresowania oraz kreatywność. Jej celem jest lepsze poznanie studentów niepełnosprawnych, np. poprzez badania, jak ankiety czy wywiady. Efektem tej pracy jest często wyrobienie umiejętności stosowania nowych rozwiązań dydaktycznych, a w rezultacie – unowocześnianie procesu edukacji ludzi dorosłych niepełnosprawnych. Poprzez pracę naukową andragog kształtuje takie cechy, jak: wytrwałość, dociekliwość badawczą, samodyscyplinę, logiczne i wielostronne myślenie, poprawne wnioskowanie itp. Twórczość i prowadzenie badań naukowych – refleksje nad własną praktyką pedagogiczną prowadzą do powstania innowacji dydaktycznych. Taki nauczyciel, który zajmuje się działalnością naukowo-badawczą, wnioski z analizy konkretnych sytuacji procesu kształcenia wykorzystuje do naprawy słabych stron ujawnionych w przebiegu procesu nauczania. W rezultacie tworzy nowe pomysły i rozwiązania, podnoszące skuteczność oddziaływań pedagogicznych.

Nauczyciel w warunkach edukacji inkluzyjnej powinien kształtować następujące umiejętności: rozwiązywania problemów oraz oszacowania, jakich umiejętności potrzebuje student niepełnosprawny; wykorzystywania indywidualnych zainteresowań studentów; stawiania odpowiednich oczekiwań każdemu studentowi bez względu na jego możliwości – ta umiejętność nauczyciela pozwoli każdemu uczniowi zaangażować się w życie akademickie; określania, jak dostosować zadania do możliwości studentów, jak zróżnicować poziom ćwiczeń, tak aby wszyscy brali w nich udział – to oznacza więcej nauczania w formie aktywnej; doceniania wszelkiego rodzaju umiejętności studentów; elastyczność i wysoka tolerancja dla odmienności [Zacharuk, 2008, s. 97].

Powinnością andragoga specjalnego jest wdrażanie dorosłych uczniów do samokształcenia. Samokształcenie kierowane to samokształcenie wspomagane częściowo, bezpośrednio lub pośrednio przez nauczyciela. Zadaniem andragogów specjalnych jest zatem kształtowanie samodzielności swoich studentów w celu rozwiązywania przez nich problemów teoretycznych i praktycznych, w celu rozwoju autokreacji, twórczości i aktywności kulturalno-edukacyjnej, wdrożenia do całościowej edukacji, efektywnego wykonywania zadań życiowych i zawodowych. Tym samym nauczyciel powinien motywować swoich studentów niepełnosprawnych do samokształcenia, np. poprzez: pochwały za dobrze wykonane zadanie, zainteresowanie ucznia tematem, np. poprzez atrakcyjne prowadzenie zajęć dydaktycznych, wykorzystując nowe metody i technologie nauczania, ukazywanie związku wiedzy teoretycznej z praktyczną – ukazywanie praktycznego zastosowania wiedzy zawartej w procesie eduka-

cyjnym, aktywizowanie studentów na zajęciach dydaktycznych, np. poprzez aktywizujące metody kształcenia, rozwijanie zainteresowań uczniów dorosłych i wykorzystanie ich w procesie edukacji, uświadomienie studentom, że nawet w późnym okresie życia człowiek ma możliwości rozwojowe, organizowanie zajęć w terenie, np. wycieczek i ciekawych form dydaktycznych, organizowanie pracy w grupach, wprowadzanie przez nauczyciela zdrowej, przemyślanej rywalizacji wśród studentów. Ważna jest przy tym przyjazna i ciepła osobowość nauczyciela, umiejętności organizacyjne i komunikacyjne, stwarzanie uczniom sytuacji umożliwiających samodzielne poznawanie i pozwalanie im na eksperymentowanie, prowadzenie prawidłowo zajęć dydaktycznych – dostosowanie zajęć do poziomu i struktury słuchaczy, liczebności grupy, odpowiedni dobór źródeł wiedzy i metod pracy dydaktycznej, umiejętny dobór treści do celu zajęć itp. Niezbędne jest, aby andragog specjalny posiadał cechy wzmacniające wiarę studentów w powodzenie i osiągnięcie zamierzonych celów, np. talent pedagogiczny, partnerski stosunek do ucznia dorosłego, umiejętność współpracy z nim, otwartość, twórczość, szacunek dla autonomii i podmiotowości człowieka, życzliwość, empatia.

Doświadczenia autorki w pracy dydaktyczno-wychowawczej ze studentami niepełnosprawnymi

Nauczyciel akademicki powinien być szczególnie uwrażliwiony na potrzeby edukacyjne studentów niepełnosprawnych. W tym celu należy korzystać z literatury fachowej, która umożliwi mu zrozumienie niepełnosprawności i znalezienie podejścia pedagogicznego do studenta, aby zachęcić go do samokształcenia. Nauczyciel musi podejmować aktywność edukacyjną przez cały okres pracy zawodowej, gdyż od tego zależy jego profesjonalny rozwój. W trakcie pracy zawodowej szczególnego znaczenia nabiera samodoskonalenie i doskonalenie kierowane. Aktywność edukacyjna – doskonalenie zawodowe może przybierać różne formy. Popularną formą doskonalenia zawodowego, szczególnie w działalności edukacyjnej za studentami niepełnosprawnymi, są: kursy, warsztaty, szkolenia. Obok doskonalenia kierowanego należy podkreślić istotne znaczenie aktywności samokształceniowej i samodoskonalącej.

Zadaniem andragoga specjalnego jest zachęcanie studentów do uprawiania, w miarę możliwości, turystyki edukacyjnej (zależy to od stopnia i rodzaju niepełnosprawności), dzięki której człowiek ma szansę poznać rzeczywistość z autopsji. Poza tym turystyka przyczynia się do poprawy stanu zdrowia niepełnosprawnych, integruje ich ze społeczeństwem i wyrabia takie cechy, jak:

szacunek do człowieka, jego pracy i wytworów, szacunek do przyrody, koleżeństwo, umiejętność obserwacji i porównania zjawisk oraz obiektów w teorii i praktyce, kształtowanie myślenia globalnego i alternatywnego, uspołecznienia, myślenia problemowego, świadomości ekologicznej. Turystyka ugruntowuje wiedzę i kształtuje osobowość człowieka. Na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach pracuję jako nauczyciel akademicki już 28 lat. W zajęciach dydaktycznych, które organizowałam w terenie, uczestniczyło wielu studentów niepełnosprawnych, nawet z uszkodzonym narządem ruchu. Podczas zajęć z krajoznawstwa chętnie zwiedzali takie obiekty, jak np. Muzeum Papieża, Pałac Ogińskich, Pomnik pod Iganiami. Specjalnie przygotowane busy dowoziły studentów do obiektów zwiedzania. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach od ponad 20 lat kształci studentów niepełnosprawnych, dlatego tym studentom organizuje się pomoc mającą na celu zminimalizowanie skutków niepełnosprawności i ograniczenie barier spowodowanych niepełnosprawnością. Studenci chętnie uczestniczyli w takich wycieczkach i potem oceniali je jako ciekawe lekcje pogłądowe w terenie.

Kiedy pojawili się w naszej Uczelni studenci niepełnosprawni, na początku lat dziewięćdziesiątych minionego wieku, starałam się wnikać w ich sytuację i zgłębiałam wiedzę na temat niepełnosprawności – sięgałam po odpowiednią literaturę, dokształcałam się, m.in. na kursach, konferencjach i seminariach naukowych. Nauczyciele potrzebują szkolenia w zakresie edukacji włączającej i dotyczącego podstaw niepełnosprawności, aby mieć pewność, że ich stosunek i podejście do nauczania nie będą stanowiły przeszkody w równym dostępie do edukacji niepełnosprawnych. Szkolenie powinno mieć formę ciągłą, postać krótkich kursów bądź modułów [Zacharuk, 2008, s. 104]. Powinno być to szkolenie zarówno teoretyczne, jak i praktyczne; odbywać się na etapie wstępnym, jak i podczas regularnej praktyki pedagogicznej z niepełnosprawnymi.

W kontakcie ze studentami niepełnosprawnymi starałam się być empatyczna i cierpliwa – zawsze miałam czas dla studentów – na zajęciach dydaktycznych, podczas dyżurów oraz konsultacji naukowych. Wymagałam od nich tak samo jak od innych studentów, ale przeznaczałam więcej czasu na rozmowę z nimi podczas ćwiczeń i wykładów. Egzamin mogli zdawać w dodatkowym terminie, np. podczas konsultacji, przy pomocy tłumacza języka migowego. Podczas dodatkowych dyżurów miałam dla nich czas na wyjaśnienie tematu czy rozwiązanie problemu. Do każdego starałam się znaleźć indywidualne podejście. Dlatego szukałam informacji o stopniu niepełnosprawności, który posiada student – w ten sposób poznawałam jego niepełnosprawność. Szukałam też dróg pedagogicznego podejścia – docierałam do ich psychiki w zależności

od rodzaju i stopnia niepełnosprawności, np. kiedy rozmawiałam ze studentem na wózku, schylałam się – to mi ułatwiało komunikację z takim człowiekiem, przybliżało do niego i jego problemów. Zawsze proponowałam studentom niepełnosprawnym formę egzaminu – niesłyszący i niedosłyszący wybierali egzamin pisemny, niewidomi i niedowidzący – ustny. Dawałam im pierwszeństwo w wyborze tematu na prezentację, przeznaczałam więcej czasu na ich wypowiedzi, zdając sobie sprawę, że potrzebują go więcej na przygotowanie się do zajęć dydaktycznych i na wyjaśnienia czy omówienie tematu. Więcej mieli też czasu na kolokwium.

Działalność edukacyjna andragoga ma mieć przede wszystkim charakter czynności komunikacyjnych, które wyróżnia: otwartość, niepowtarzalność, twórczość. Nauczyciel dorosłych ma wspomagać swoich uczniów w edukacyjnym samorozwoju, wspierać w zdobywaniu wiedzy i umiejętności, nie zaś nauczać i pouczać. Powinien umotywwać dorosłych uczniów do całożyciowej edukacji i wdrożyć do samokształcenia. Ma to być nauczyciel: animator, inspirator, skromny doradca, konsultant, pomocnik, opiekun [Boczukowa, 2010, s. 136].

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach dysponuje odpowiednimi warunkami do kształcenia studentów niepełnosprawnych: podjazdy, wyposażenie sal itp., dlatego nie było nigdy problemów z przeprowadzaniem ćwiczeń, wykładów, seminariów. W zależności od stopnia niepełnosprawności starałam się dobierać odpowiednie metody i formy kształcenia w pracy dydaktyczno-wychowawczej z grupą studentów. Starałam się podążać za wskazówkami nestorki pedagogiki specjalnej – Marii Grzegorzewskiej: w jej pracach zagadnienie celów wychowania było ściśle powiązane – z jednej strony z diagnostyczną oceną tzw. moralnie zaniedbanych, a drugiej – z treścią ideału osobowego wychowawcy, który miał być wzorem do naśladowania przez wychowanków. Ideały pedagogiczne wynikały u niej bezpośrednio z „etyki serca”. „Miłość jest dźwignią życia, jakby najgłębszym impulsem natury ludzkiej do harmonii (...)” [Pytka, Zacharuk, 2014, s. 213].

Bibliografia

- Boczukowa B., 2010, *Jak kształcić dorosłych – refleksje andragoga*, Wyd. A. Marszałek, Toruń.
- Boczukowa B., 2016, *Doskonalenie warsztatu pracy andragoga w aspekcie edukacji inkluzyjnej*, w: Ploch L., Jówko E., Marciniak-Paprocka K. (red.), *Studium uwarunkowań inkluzyjności społecznej*, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce, 2016.

- Hulek A., 1997, *Rehabilitacja osób niepełnosprawnych (zawodowa i społeczna)*, w: Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa, 1997.
- Komeński J.A., 1773, *Pampedia*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- Król I., Pielachowski J., 1995, *Nauczyciel i jego warsztat pracy*, Wydawnictwo eMPI2, Poznań.
- Okoń W., 1996, *Słownik pedagogiczny*, Wyd. „Żak”, Warszawa.
- Pytka L., Zacharuk T., 2014, *Zaburzenia przystosowania społecznego. Elementy pedagogiki reintegracyjnej i edukacji inkluzyjnej*, UPH, Siedlce.
- Turos L., 1999, *Andragogika ogólna*, Wyd. Akadem. „Żak”, Warszawa.
- Wojciechowski K., 1997, *Andragogika*, w: Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa.
- Wroczyński R., 1997, *Edukacja ustawiczna*, w: Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa.
- Zacharuk T., 2008, *Wprowadzenie do edukacji inkluzyjnej*, Wyd. Akademii Podlaskiej w Siedlcach, IBE, Pedagogium Wyższa Szkoła Pedagogiki Resocjalizacyjnej w Warszawie.